

II. ОСОБИСТОСТІ

УДК 7 (477.87)(092)

Іван НЕБЕСНИК,

*ректор Закарпатського художнього інституту,
професор, кандидат педагогічних наук,
м. Ужгород, Україна*

ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ АДАЛЬБЕРТА ЕРДЕЛІ (З ПРИВОДУ 60-Х РОКОВИН ВІД ДНЯ СМЕРТІ ХУДОЖНИКА)

Небесник І. І. Останні роки життя і творчості Адальберта Ерделі (з приводу 60-их роковин від дня смерті художника). У статті йдеться про останні роки життя і діяльності Адальберта Ерделі – найяскравішого представника закарпатської школи живопису, засновника художньої освіти Закарпаття, патрона Закарпатського художнього інституту.

Ключові слова: Адальберт Ерделі, закарпатська школа живопису, художня освіта, космополітизм, творчість.

Небесник И. И. Последние годы жизни и деятельности Адальберта Эрдели (к 60-летию со дня смерти художника). В статье речь идет о последних годах жизни и деятельности Адальберта Эрдели – самого яркого представителя закарпатской школы живописи, организатора художественного образования на Закарпатье, патрона Закарпатского художественного института.

Ключевые слова: Адальберт Эрдели, закарпатская школа живописи, художественное образование, космополитизм, творчество.

Nebesnyk I. The last years of his life and work of Adalbert Erdelyi (on the 60th anniversary of the death of the artist). The article focuses on the last years of life and work of Adalbert Erdelyi – the brightest representative of the Transcarpathian school of painting, the organizer of art education in the Carpathian region, patron of the Transcarpathian Institute of Arts.

Keywords: Adalbert Erdelyi, Transcarpathian school of painting, art education, cosmopolitanism, creativity.

Постановка проблеми. Наша традиційна щорічна науково-практична конференція «Ерделівські читання» носить ім'я засновника художньої освіти Закарпаття – Адальберта Ерделі. Тепер, у 2015 році, виповнюється 60 років з дня смерті художника, а нас спонукає згадати, як пройшли останні дні його життя, які він мав плани на майбутнє.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, останні роки відзначені погромом під назвою боротьби із космополітами, яка набрала розмаху у березні 1949 року. Це відбулося на здоров'ї, на творчості, на загальному настрої, на матеріальному становищі.

Поступово, особливо після смерті диктатора Йосифа Сталіна у березні 1953 року, як і вся країна, виходив А. Ерделі із депресивного стану. У 1949 році художники були настільки дезорієнтовані критикою, що П'ята обласна виставка в Закарпатті після війни так і не відбулася. Не брали участі закарпатські художники у 1949 році і у виставках у Києві та в Москві. Із доробку А. Ерделі в цей рік відомі такі твори, як «Космополка» та «Панорама Ужгорода».

Тогочасний настрій художники відображають його записки в щоденнику: «От так! Поволі все в мені руйнується. Як художник – постійно побитий; як вчитель – викопаний; як пенсіонер – позбавлений ґрунту; як живий – невмирущий; як напівживий – мертвий; маю стати на шлях мільйонів – піти геть тихо, стати землею у вічній темряві і дуже подякувати за багато гарних днів, які мені дав Господь» [1:411].

Учень А. Ерделі Ернест Контратович пригадував про останні роки життя вчителя: «Був час, коли Ерделі голодував. Картини не купували. Часто віддавав за сало, за харчі. Деякі боялися, щоб його роботи висіли у них на стіні. Перед смертю Ерделі казав дружині Магді, що картини будуть мати велику ціну. І пізніше вона багато дешево відкупила» [2:47]. У 1949 та 1950 роках Адальберт Ерделі отримав догани в Ужгородському училищі за порушення трудової дисципліни.

Ми бачимо до якого жалюгідного стану заганяла радянська влада видатну і діяльну людину. У 1945 році А. Ерделі був налаштований зовсім інакше. Він активно включився в справу відкриття художнього навчального закладу в Ужгороді, про що свідчить стаття у газеті «Закарпатська правда» за 6 квітня 1945 року. Це ж питання піднімалося і під час зустрічі та подорожі по Закарпаттю у серпні 1945 року разом із Василем Касіяном та Миколою Глущенком. Восени 1945 року А. Ерделі, ще не маючи на це юридичних підстав, організував вступні випробування якщо не в академію, то хоч художній інститут, про що згадував його колишній учень по учительській семінарії Омелян Росул [3:14]. Про початки діяльності академії А. Ерделі згадується також і в книзі про Василя Габду. Секретарем тут був студент Дердь Андор, бухгалтером – Іван Опаленик, викладачами – Й. Бокшай, А. Борецький, Ф. Манайло, Е. Контратович, П. Лінтур та інші [2:10].

Активною була також діяльність А. Ерделі і в рамках обласної організації Спілки художників України, яку він очолював. Під час перебування в Ужгороді В. Касіян та М. Глуценко повідомили закарпатців про заплановану на кінець року Восьму українську художню виставку в Києві і необхідність виставлятися на ній художників Закарпаття. За їх допомоги були відібрані роботи для відправки в Київ. У зв'язку із повоєнним безладом на залізниці закарпатські роботи прибули невчасно до Києва і не були експоновані в Київському державному музеї українського мистецтва, але завдяки В. Касіяну вони були представлені у Музеї російського мистецтва і кияни мали змогу ознайомитися з творчістю закарпатських художників. У січні 1946 року ці твори вже експонувалися на Всесоюзній виставці у Москві, куди прибула делегація художників Закарпаття у складі 50 чоловік. За пропозицією Василя Касіяна закарпатці відвідали підмосковний Загорськ, де відбулася зворушлива зустріч із земляком Ігорем Грабарем. Одного разу на зворотному шляху з Москви у Київ художники ночували в домівках київських колег: А. Ерделі у М. Глуценка, А. Коцка – у В. Касіяна, Ф. Манайло – у А. Петрицького, А. Борецький – в Ол. Шовкуненка. Зв'язки і А. Ерделі, і його колег з українськими митцями у столиці міцніли, а співпраця набирала обертів аж до погрому в березні 1949 року, після якого А. Ерделі, як і В. Касіян у Києві, був відлучений від керівництва спілчанським життям.

У 1951 році Адальберту Ерделі виповнилося 60 років, і він розпочав процес оформлення пенсії. Його дорадянський педагогічний стаж за Австро-Угорщини, Чехословаччини та Угорщини становив 25 років, а за Радянського Союзу – 7 років. Художник почав збирати довідки та інші документи. Заробітна плата була для оформлення пенсії досить низькою. Тому у грудні 1952 року була спроба в обласному управлінні Спілки художників України розглянути і подати прохання вище про присвоєння А. Ерделі так званої «персональної пенсії». Характеристику художникові члени правління дали позитивну, але з огляду на відсутність у нього відзнак комуністичної партії «персональну» пенсію він не отримав. Коштів для забезпечення нормальних умов проживання та ще й лікування Адальбертові Ерделі в останні роки життя не вистачало. З метою лікування він у травні 1951 року взяв у Художньому фонді позику в розмірі 2000 карбованців. До 9 жовтня повернув 400 карбованців. Інші 1600 карбованців правління Художфонду оформило як допомогу на лікування, яке тривало протягом 1951-1952 рр. З метою лікування надавалися путівки в санаторій «Синяк».

Хвороба, фінансово-матеріальне становище, вороже ставлення влади накладалися також і на непевне становище у творчості. Критика щодо невміння А. Ерделі реалістично відображати навколишній світ, деформації образів трудящих заставляли його робити помилки і в похилому віці заново шукати свій шлях в образотворчому мистецтві. Спочатку жіночі портрети художника перетворювалися із світських красунь у колгоспниць із серпами в руках або із книгами, враховуючи боротьбу із неписьменністю.

У цих рамках були написані «Молода колгоспниця» (1950), «Комсомолка» (1950), але вони не кваліфікувалися як переорієнтація художника на правильний шлях, не справляли враження успіху. Іншою була ситуація з «Портретом танцівниці Клари Балог» (1951). Танцівниця брала участь у концерті в Москві, на якому був присутній Й. Сталін. Портрет Клари Балог вийшов оптимістичним і реалістичним, з комсомольським значком на грудях і червоною книжкою в руках (напевно, творами В. Леніна). Цю роботу придбали для Державного музею українського мистецтва в Києві. Звичайно, це не зробило А. Ерделі щасливим чи більш заможним.

Адальберт Ерделі. Фото 1960-х рр.

На тлі різноманітних болячок і хвороб художник продовжував працювати над картинами, писати щоденники, зустрічатися із митцями. У 1951 році окрім Декади українського мистецтва і літератури, що проходила в Києві і Москві, до резонансних подій можна віднести візити в Ужгород Тетяни Яблонської, Сергія Григор'єва, Сергія Шишка, Михайла Хмелька, Олександра Ковальова.

Цього ж року, під час перебування Т. Яблонської в Ужгороді, у майстерні А. Коцки А. Ерделі створив її портрет. Тут же на подвір'ї А. Коцки було написано роботу «Куточок подвір'я з квітами» (1952) також згодом закуплена Київським державним музеєм українського образотворчого мистецтва. Серед відомих робіт А. Ерделі є також портрет одного із засновників музичної освіти на Закарпатті – Дезидерія Задора, написаний у 1952 році на домашньому подвір'ї художника і експонований на 6 обласній виставці. У цьому ж році відбулося різке погіршення здоров'я, серцевий напад.

Весною 1953 року приїхали в Ужгород художники Яблонська, Хмелько, Григор'єв, Ковальов разом із кіномитцями та знімали тут фільм «Художники Закарпаття». Значна частина фільму присвячена Ужгородському училищу прикладного мистецтва. Ці кадри фільму є єдиними, на яких ми бачимо майстра в русі, живим і динамічним. Протягом 1953-1954 рр. А. Ерделі продовжує творчо працювати і доходить висновку про необхідність проведення власної персональної виставки. Серед відомих творів цього періоду – «Заручені» (1953) написаний у с. Велика Добронь з допомогою молодого пари, одягнутої в угорські національні костюми – Ілонки Балог та Ференца Деяка. Перший варіант роботи був закуплений Львівським музеєм українського мистецтва, а другий варіант потрапив у Закарпатський художній музей. Портретів було створено досить багато, серед них «Портрет мистецтвознавця Надії Знаменської», «Портрет Каміли Ольчварі», «Портрет дружини», «Портрет матері художника» (по пам'яті).

Маршрути творчих поїздок у зв'язку із здоров'ям і транспортними проблемами були не надто різноманітними. Один із варіантів було зафіксовано колишнім товаришем по вчительській семінарії Іваном Фекетою, який у с. Тур'я Поляна зустрів А. Ерделі за роботою на подвір'ї школи, де художникові позували сільські дівчата Анна Вишньовська та Марія Фердинанд для картини «Колгоспниці з Турянської долини» (131x151 см). Портретів мистецтвознавця перебування у с. Тур'я Поляна художник робив записи у щоденнику, у тому числі й про Бога, мистецтво, людину, красу тощо.

Персональна виставка А. Ерделі відкрилася 4 грудня 1954 року в приміщенні Закарпатської обласної картинної галереї (замок) експозицією 56 творів. Перед присутніми виступив Йосип Бокшай. Кількість творів дорадянського періоду була обмежена (з Франції – тільки один пейзаж «Гаржілес» (1930)). Після завершення роботи виставки А. Ерделі написав для щоденника «Галерею портретів підкарпатських художників», де виклав характеристики художників Закарпаття, в тому числі й на себе, вважаючи, що йому не дадуть об'єктивної оцінки. А. Ерделі вважає себе причетним до покоління, представленого Й. Бокшаєм та Е. Грабовським. «Справжній художник, – на думку А. Ерделі, – містить у собі ознаки всіх видів мистецтв» [1:350]. Він стверджує, що «митець сприймає всю красу і має першочергове право на осягнення цієї універсальної краси в усіх її можливих проявах і формах вираження» [1:352]. Далі він конкретно переходить до характеристики своїх творів: «Кожна картина Ерделі, навіть кожна його думка – це щось інше. Він ніколи не йшов за шаблоном. Виставка його 60 картин влаштована в Ужгородській галереї 1954 року, довела, що полотна належали до різних напрямів – від класичних до найсучасніших. Критики не змогли зорієнтуватися... Суть у тому, що Ерделі може критикувати тільки кваліфікована, всебічно розвинена і дуже ерудована особа» [1:352].

Одночасно з персональною виставкою творів Ерделі в Ужгороді його твори «Заручені» та «Портрет солістки Закарпатського хору Клари Балог» експонувалися у Варшаві разом з творами Бокшай, Глюка, Кашшая, Шолтеса та інших українських художників. Погіршувався стан здоров'я, і в травні 1955 року художник поїхав на відпочинок у санато-

рій «Синяк» поблизу м. Мукачево. Повертався додому дуже слабим. Учасні у зустрічах із Ігорем Грабарем, який привіз в Ужгород свої твори, Ерделі не брав. Пізніше його прийняли до лікарні, де він заерестрував свій шлюб із Магдалиною Сливкою. 19 вересня 1955 р. А. Ерделі помер.

Події, що супроводжували проведення персональної виставки художника, велелюдний похорон, відгуки після нього свідчили, що в суспільно-громадській думці відбувалися певні зрушення щодо розуміння великого значення діяльності А. Ерделі в справі зародження і розвитку закарпатської художньої школи.

Після смерті художника персональна виставка творів відбулася повторно, у 1956 р. його твори експонуються на колективній виставці художників Закарпаття в Києві, а в 1958 р. – у Москві. Одним із найвагоміших аналізів і узагальнень творчості А. Ерделі в післявоєнний час стала праця Григорія Островського «Адальберт Михайлович Ерделі», яка була надрукована у 1966 році московським видавництвом «Советский художник». Згодом таких публікацій ставало все більше, а під час святкування 100-річчя від дня народження маестро його ім'я було присвоєно художньому навчальному закладу, заснованому ним, а серед мистецтвознавців утвердилося переконання, що саме Адальберт Ерделі належить до фундаторів закарпатської художньої освіти та закарпатської художньої школи, як традиції передачі художніх знань від одного покоління до наступного.

Фрагменти похорону Адельберта Ерделі. Ужгород, 1955 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ерделі А. ІМЕН. Літературні твори. Щоденники. Думки. – Ужгород: Видавництво О. Гаркуші, 2012. – 436 с.
2. Контратович Е. Коли усвідомив себе українцем. – К.: Образотворче мистецтво. – 2001. – №4. – С. 46-48.
3. Росул Омелян. Вчителя живим не застав // Карпатська Україна. – 2003. – 3 липня.
4. Сирохман М. Василь Габда. – Ужгород: Видавництво О. Гаркуші, 2013. – 153 с.